

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΣ
ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

ΚΟΣΜΗΤΕΙΑ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ: ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Λ. ΔΕΝΤΑΚΗ

ΤΙΜΗΤΙΚΟΝ ΑΦΙΕΡΩΜΑ
ΕΙΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ Γ. ΜΠΟΝΗΝ

ΤΟΜΟΣ ΚΔ'
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1979-1980

Η ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΙΣ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ

Συμβολή τῶν ἰ. κανόνων εἰς τὴν ἐρμηνεῖαν τοῦ χωρίου:
«Ἄλλ' εἰ καὶ δόνασαι ἐλεύθερος γενέσθαι, μᾶλλον χρῆσαι»
(Α' Κορ. 7,21).

Υ Π Ο

ΠΑΝ. ΜΠΟΥΤΜΗ, δ. Θ.

1. Εἰσαγωγικά.

Ἐξ ἀρχῆς δεόν νά τονισθῇ, ὅτι ὁ Χριστιανισμός κατὰ τὴν ἐκτίμησιν καὶ ἱεράρχησιν τῶν ἀξιῶν θέτει εἰς ἀνωτέραν βαθμίδα τὴν πνευματικὴν ἐλευθερίαν καὶ εἰς κατωτέραν τὴν σωματικὴν, τὴν πολιτικὴν, τοιαύτην¹. Καὶ τοῦτο, διότι ὅπου ὑπάρχει πραγματικὴ πνευματικὴ ἐλευθερία, ἐκεῖ ἡ σωματικὴ δουλεία ἐκμηδενίζεται. «Οὐ τὸ πνεῦμα κυρίου, ἐλευθερία»², διακηρύσσει ὁ Ἅπ. Παῦλος (Β' Κορ. 3,17). Καὶ ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος σημειοῖ: «Τοιοῦτον ὁ Χριστιανισμός· ἐν δουλείᾳ ἐλευθερίαν χαρίζεται»³. Ἔνεκα τούτου καὶ ὁ δούλος, ὁ χριστιανὸς δούλος, μόνον κατ' ἐπίφασιν εἶναι δούλος, εἰς τὴν πραγματικότητά εἶναι ἐλεύθερος⁴. Διὰ τοῦτο ὁρθῶς καὶ ὁ Ἅπ. Παῦλος μετα-

1. H.—D. W e n d l a n d, Die Briefe an die Korinther, Göttingen 1968, σελ. 60: «Die Christus-Freiheit ist mehr als die bürgerliche Freiheit».

2. Ἀντιθέτως, ὅπου δὲν ὑπάρχει ἡ πνευματικὴ ἐλευθερία, ἐκεῖ καὶ ἡ δῆθεν ὑπαρξὺς τῆς σωματικῆς ἐλευθερίας εἰς οὐδὲν ὠφελεῖ. Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος σχετικῶς λέγει: «Οὐχ αὕτη βλάπτει ἡ δουλεία, ἀγαπητέ, ἀλλ' ἡ φύσει δουλεία ἢ τῆς ἀμαρτίας. Κἂν ταύτην μὴ ᾖς τὴν δουλείαν δούλος, θάρρει καὶ εὐφραίνου· οὐδεὶς σε οὐδὲν ἀδικῆσαι δυνήσεται, ἀδόουλωτον ἔχοντα τὸ ἦθος· ἂν δὲ ταύτης ᾖς δούλος, κἂν μυριάκις ἐλεύθερος ᾖς, οὐδὲν ὕφελός σοι τῆς ἐλευθερίας. Τί γὰρ ὕφελος, εἰπέ μοι, ὅταν ἀνθρώπῳ μὲν μὴ δουλεύῃς, τοῖς δὲ πάθεσι σεαυτὸν ὑποκατακλίνῃς; Οἱ μὲν γὰρ ἄνθρωποι καὶ φείσασθαι ἐπίστανται πολλῶν, ἐκεῖνοι δὲ οἱ δεσπότες οὐδέποτε καρβέννυνται σου τῆς ἀπωλείας» (Ἰω. Χρυσόστομος, ἸΘ' Ὁμιλία εἰς τὴν Α' πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολήν, PG 61, 157-158). Διὰ τοῦτο ὁ Ἅπ. Παῦλος προειδοποιεῖ τοὺς Χριστιανούς καὶ λέγει: «Τῇ ἐλευθερίᾳ ἣ ἡμᾶς Χριστὸς ἠλευθέρωσεν· στήκετε οὖν καὶ μὴ πάλιν ζυγῷ δουλείας ἐνέχεσθε» (Γαλ. 5,1).

3. Ἰω. Χρυσόστομος, ἐνθ' ἀνωτ., PG 61, 157.

4. Πρβλ. Γαλ. 3,28: «Οὐκ ἐν Ἰουδαίῳ οὐδὲ Ἑλλήν, οὐκ ἐν δούλῳ οὐδὲ ἐλεύθερῳ, οὐκ ἐν ἄρσεν καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἓστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ». Πρβλ. καὶ Σάβ. Ἀγουρίδου, Σύντομος ἐρμηνεῖα τῆς Α' πρὸς Κορινθίους

χειρίζεται τὸ ρῆμα («ἐκλήθης» («δοῦλος ἐκλήθης») καὶ ὄχι τὸ «ἐγένου»). Ἡ λ. ὀνομασθῆς μὲν δοῦλος, δὲν εἶσαι ὅμως δοῦλος. Μετὰ δὲ τὰ ἀνωτέρω γίνεται κατανοητόν, διατι ὁ Ἄπ. Παῦλος συμβουλεύει τὸν πιστὸν χριστιανόν, νὰ μὴ δίδῃ μεγάλην σημασίαν εἰς αὐτὴν τὴν ὀνομασίαν, διατι τοῦ λέγει «νὰ μὴ τὸν ἐνδιαφέρῃ ἰδιαιτέρως, νὰ μὴ τὸν ἀπασχολῇ ἰδιαζόντως αὐτὸ τὸ θέμα»: «Δοῦλος ἐκλήθης; μὴ σοι μελέτω», τοῦ παραγγέλλει.

Παρ' ὅλα ταῦτα, ὁ Ἄπ. Παῦλος, καθοδηγούμενος καὶ ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ τὴν συγγραφὴν τῆς Ἐπιστολῆς ταύτης, ἴσως δὲ καὶ διὰ νὰ προλάβῃ παρεξήγησιν τινα, δὲν μένει ἐκεῖ, δὲν «σταματᾷ» εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, ἀλλ' ἐν ἀμέσῳ συνεχεῖα γράφει: «Ἄλλ' εἰ καὶ δύνασαι ἐλεύθερος γενέσθαι, μᾶλλον χρῆσαι». Τὸ χωρίον τοῦτο ἀνεκαθεν ἐδημιούργησε προβλήματα εἰς τοὺς ἐρμηνευτάς. Πλεῖστοι ὅσοι ἐκ τῶν παλαιότερων καὶ νεωτέρων ἐρμηνευτῶν, διὰ νὰ ὀλοκληρώσουν τὴν πρότασιν «μᾶλλον χρῆσαι», προσέθεσαν καὶ προσθέτουν εἰς αὐτὴν ὡς ἀντικείμενον τὴν ἔκφρασιν «τῆ δουλείᾳ». Ἰσχυρίζονται δέ, ὅτι διὰ τοῦ χωρίου τούτου ὁ Ἄπ. Παῦλος προτρέπει τοὺς χριστιανούς «καὶ ἂν ἀκόμη δύνανται νὰ γίνουιν ἐλεύθεροι, ὅμως καὶ τότε νὰ παραμένουν εἰς τὴν δουλείαν καὶ νὰ χρησιμοποιοῦν αὐτὴν» ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ διὰ ἱεραποστολικούς λόγους².

Εἰς τὴν ἀποψὶν τῶν αὐτῆν, ἴσως, ἐπηρεάζονται καὶ ἀπὸ τοὺς λόγους τοῦ ἰδίου τοῦ Ἄπ. Παύλου πρὸς τοὺς χριστιανούς δούλους, τοὺς ὁποίους προτρέπει «ὡς δοῦλοι Χριστοῦ» νὰ ὑπακούουν καὶ νὰ μὴ καταφρονοῦν τοὺς «κατὰ σάρκα κυρίους τῶν», διὰ νὰ μὴ βλασφημῆται ἀπὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ» εἰς τὰ ἔθνη, μεταξὺ τῶν μὴ χριστιανῶν, μεταξὺ τῶν ἀθέων. Οὕτως, εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολὴν (6,5-8) λέγει: «Οἱ δοῦλοι, ὑπακούετε τοῖς κατὰ σάρκα κυρίοις μετὰ φόβου καὶ τρόμου ἐν ἀπλότῃ τῆς καρδίας ὑμῶν ὡς τῷ Χριστῷ, μὴ κατ' ὀφθαλμοδουλίαν ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ' ὡς δοῦλοι Χριστοῦ ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐκ ψυχῆς, μετ' εὐνοίας δουλεύοντες ὡς τῷ Κυρίῳ καὶ οὐκ ἀνθρώποις, εἰδότες ὅτι ἕκαστος ἐάν τι ποιῆσῃ ἀγαθόν, τοῦτο κομίζεται παρὰ Κυρίου, εἴτε δοῦλος εἴτε ἐλεύθερος»³. Καὶ εἰς τὴν Α' πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολὴν

¹ Ἐπιστολῆς τοῦ Ἄπ. Παύλου, Θεσσαλονικῆ 1969, σελ. 75: «Ἐν Χριστῷ δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ δούλου καὶ ἐλευθέρου».

1. Τονίζομεν τὴν ἔκφρασιν «πιστὸν χριστιανόν», διότι πράγματι τὴν ἐπιστολὴν τοῦ ὁ Ἄπ. Παῦλος ἀπευθίνει πρὸς τοὺς χριστιανούς, ὄχι ἀπλῶς πρὸς τοὺς εὐρισκομένους ἐν δουλείᾳ ἐθνικούς, ἀθέους ἢ ἄλλοθρήσκους.

2. Προβάλλουν μάλιστα καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ ἰδίου τοῦ Ἄπ. Παύλου, ὅστις ἀλλαχοῦ λέγει: «Ἐλεύθερος γὰρ ὢν ἐκ πάντων πᾶσιν ἐμαυτὸν ἐδούλωσα, ἵνα τοὺς πλείονας κερδήσω» (Α' Κορ. 9,19).

3. Πρβλ. καὶ Κολοσ. 3,22-24: «Οἱ δοῦλοι, ὑπακούετε κατὰ πάντα τοῖς κατὰ σάρκα κυρίοις, μὴ ἐν ὀφθαλμοδουλίαις ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ' ἐν ἀπλότῃ καρδίας φοβούμενοι τὸν κύριον. ὁ ἐάν ποιῆτε, ἐκ ψυχῆς ἐργάζεσθε ὡς τῷ κυρίῳ καὶ οὐκ ἀνθρώποις, εἰδότες ὅτι ἀπὸ Κυρίου ἀπολήψεσθε τὴν ἀναπόδοσιν τῆς κληρονομίας. τῷ κυρίῳ Χριστῷ δουλεύετε».

(6,1-2) προτρέπει: «Ὅσοι εἰσὶν ὑπὸ ζυγὸν δούλοι, τοὺς ἰδίους δεσπότας πάσης τιμῆς ἀξίους ἡγείσθωσαν, ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διδασκαλία βλασφημηῖται. Οἱ δὲ πιστοὺς ἔχοντες δεσπότας μὴ καταφρονεῖτωσαν, ὅτι ἀδελφοί εἰσιν, ἀλλὰ μᾶλλον δουλευέτωσαν, ὅτι πιστοὶ εἰσιν καὶ ἀγαπητοὶ οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβάνομενοι (=ἀπολαμβάνοντες)»¹.

2. Ἐλεγχος τῆς μονομεροῦς ἐρμηνείας «μᾶλλον χρῆσαι τῇ δουλείᾳ».

Ἐν πρώτοις, πρὸς ἔλεγχον τῆς ἀνωτέρω μονομεροῦς ἐρμηνευτικῆς προσπαθείας, δεόν νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ Ἄπ. Παῦλος δίδει τὰς παραγγελίας αὐτάς, διὰ τὴν περίοδον τῆς δουλείας, διὰ τὴν περίοδον γενικῶς ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ δούλοι εὐρίσκονται εἰς σχέσιν ἐξαρτήσεως ἀπὸ τοὺς κυρίους των. Καὶ τοῦτο πράττει, διὰ νὰ ζοῦν ἀμφοτέροι ἐν ἀγάπῃ καὶ εἰρήνῃ καὶ νὰ μὴ δημιουργοῦνται προστριβαὶ καὶ ἔχθραι μεταξὺ των. Δὲν τὸ γράφει, λοιπόν, διὰ τὴν μεταβατικὴν κατάστασιν, διὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὴν δουλείαν εἰς τὴν ἐλευθερίαν. Δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν ὀρισμένην περίπτωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν παρέχεται εἰς τοὺς δούλους ἡ δυνατότης νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἐλευθερίαν των.

Ἀντιθέτως, εἰς τὸ ὑπὸ ἐρμηνείαν χωρίον (Α' Κορ. 7,21) ὁ Ἄπ. Παῦλος ἀναφέρεται εἰς αὐτὴν τὴν δεδομένην καὶ ὀρισμένην εὐκαιρίαν καὶ δυνατότητα, εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς ἀπελευθερώσεως. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν ρημ. τύπον «χρῆσαι», ὁ ὁποῖος εἶναι χρόνος ἀόριστος² καὶ σημαίνει ὅτι ὁμιλεῖ περὶ πράξεως, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ ὀρισμένον χρόνον καὶ ὄχι ἀπεριόριστον χρονικὴν διάρκειαν, ἥτις δὲν εἶναι πρᾶξις διαρκείας ἢ ἐπαναλαμβανομένη.

Ἐκτὸς ὅμως τοῦ στοιχείου τούτου ἃς ἐπιτραπῆ νὰ προσκομίσωμεν καὶ τοὺς σχετικούς ἱεροὺς κανόνας τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ ἀντιπαραθέσωμεν τὸ νόημα αὐτῶν διὰ νὰ ἐλέγξωμεν τὴν ὀρθότητα τῆς ἀνωτέρω διδομένης μονομεροῦς ἐρμηνείας. Οὕτως, ἐν πρώτοις ὁ πβ' ἀποστολικὸς κανὼν λέγει: «Εἴ ποτε καὶ ἀξίος φανείῃ οἰκέτης (=δούλος) πρὸς χειροτονίαν βαθμοῦ, οἷος καὶ ὁ ἡμέτερος Ὀνήσιμος³ ἐφάνη, καὶ συγχωρήσωσιν οἱ δεσπότες, καὶ ἐλευ-

1. Πρβλ. καὶ Τίτ. 2,9: «Δούλους ἰδίους δεσπότης ὑποτάσσασθαι ἐν πᾶσιν, εὐαρέστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας, μὴ νοσιφιζομένους (=κλέπτοντας), ἀλλὰ πᾶσαν πίστιν ἐνδεικνυμένους ἀγαθῆν, ἵνα τὴν διδασκαλίαν τὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ κοσμοῦσιν ἐν πᾶσιν».

2. Τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἀόριστου ἐπισημαίνουν ἐρμηνευταὶ τινες (Schmiedel, Schlatter κ.ἄ.), ἀλλὰ ἕκαστος τὸν ἀξιολογεῖ καὶ ἀξιοποιεῖ διαφορετρόπως. Ἴδε H. C o n z e l m a n n, Der erste Brief an die Korinther, Göttingen 1969, σελ. 153.

3. Ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Ὀνησίμου, δούλου τοῦ Φιλήμονος. Ἴδε τὴν περὶ αὐτοῦ ἐπιστολὴν «Πρὸς Φιλήμονα» τοῦ Ἄπ. Παύλου. Πρβλ. καὶ C. H a n s o n, The Passion of Saint Onesimus of Colossae, ἐν «Θεολογία», τόμ. Ν' (1979), σελ. 349-374.

θερώσῃσι, καὶ τοῦ οἴκου ἐξαποστείλωσι, γενέσθω»¹. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ «Πηδαλίου» ἐρμηνεύει τὸν κανόνα τοῦτον ὡς ἐξῆς: «Εἰ δὲ καὶ ὁ δούλος ἤθελε φανῆ ἄξιος διὰ χειροτονίαν, καθὼς ἐφάνη καὶ ὁ ἐδικός μας Ὁνήσιμος, πρέπει ὁ Ἐπίσκοπος νὰ κοινολογήῃ τὸ πρᾶγμα εἰς τὸν αὐθέντην του, καὶ ἂν ἐκεῖνος στέρξῃ καὶ συναινέσῃ... καὶ ἀποστείλῃ αὐτὸν ἀπὸ τὸν οἶκόν του, εἰς σημεῖον τῆς τελείας ἐλευθερίας, τότε ἄς χειροτονῆται»².

Παραλλήλως πρὸς τὸν ἀνωτέρω ἀποστολικὸν κανόνα καὶ ὁ δ' κανὼν τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου προκειμένου περὶ τῶν μοναχῶν τὰ αὐτὰ περίπου ὀρίζει: «Μηδένα δὲ προσδέχεσθαι ἐν τοῖς μοναστηρίοις δούλον ἐπὶ τῷ μονάσαι, παρὰ γνώμην τοῦ ἰδίου δεσπότητος»³. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι μὲ τὴν γνώμην τοῦ κυρίου του ἐπιτρέπεται νὰ μεταβῆ δούλός τις νὰ μονάσῃ εἰς μοναστήριον. Οὕτω συμπεραίνομεν, ὅτι ὕπαρχου, καὶ ἐπὶ πλέον, ὅτι ἀναγνωρίζονται καὶ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας περιπτώσεις ἀπελευθερώσεως δούλων.

Ἄλλ' ἄς ἴδωμεν περαιτέρω καὶ τοὺς ξδ' (ογ') καὶ πβ' (ι') κανόνας τῆς Καρθαγένης, εἰς τοὺς ὁποίους γίνεται λόγος «περὶ τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ γενομένων ἐλευθεριῶν», διὰ νὰ συμπληρώσωμεν τὴν ἀνωτέρω εἰκόνα. Ὁ πρῶτος ἐξ αὐτῶν λέγει: «Περὶ ἐλευθεριῶν δηλαδὴ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κηρυκτέων, ἐὰν τοῦτο οἱ ἡμέτεροι συνιερεῖς φαίνωνται ποιοῦντες ἀνά τὴν Ἰταλίαν... καὶ ἡμεῖς ἐπαινετῶς ἐνώπιον τοῦ Κυρίου ὑποδεξώμεθα»⁴. Ἐπ' αὐτοῦ τοῦ κανόνος ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ σχόλιον τοῦ Ἀριστηνοῦ, τὸ ὁποῖον ἐν μεταφράσει ἔχει ὡς ἐξῆς: «Ἐπειδὴ κατὰ τὸν τότε τεθέντα εἰς ἐφαρμογὴν νόμον οἱ δούλοι, οἱ ὁποῖοι ἠλευθεροῦντο δὲν ἔπρεπε (δὲν ἠδύναντο) νὰ ἀποκοτῶν τὴν ἐλευθερίαν ἀλλοῦ παρὰ εἰς τὰς στήλας τῶν βασιλέων, ἢ σύνοδος αὐτῆ προέτρεψε τοὺς πρεσβευτάς, οἱ ὁποῖοι ἐστάλησαν ἐκ μέρους τῆς πρὸς τὸν βασιλέα νὰ τὸν παρακαλέσουν, ἂν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ ἀνατρέπωνται διὰ τὸν νόμον αὐτὸν αἱ ἀπελευθερώσεις, αἱ ὁποῖαι γίνονται εἰς τὰς ἐκκλησίας, ἀλλὰ νὰ δοθῇ ἄδεια ἐπισημῶς εἰς αὐτάς νὰ πράττουν τοῦτο»⁵.

Καὶ ὁ δεῦτερος ἐκ τῶν ἀνωτέρω κανόνων ὀρίζει: «Ὅμοίως, ἤρρεσεν, ἵνα περὶ τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ γινομένων ἐλευθεριῶν, ἀπὸ τοῦ βασιλέως αἰτησῶν

1. Γ. Ράλλη-Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, Ἀθήνησι 1852, τόμ. Β', σελ. 105.

2. Ἀγαπίου Ἱερομονάχου-Νικοδήμου Μοναχοῦ, «Πηδαλίον», Ἔκδ. Ἀσπὴρ, Ἀθήναι, σελ. 108.

3. Ράλλη-Ποτλῆ, τόμ. Β', σελ. 226.

4. Ράλλη-Ποτλῆ, τόμ. Γ', σελ. 470.

5. «Νόμου τοῦ τότε κρατοῦντος, τοὺς ἐλευθερουμένους δούλους, μὴ ἀλλαχοῦ τὰς ἐλευθερίας λαμβάνειν, ἀλλ' ἢ ἐν ταῖς στήλαις τῶν βασιλέων, δεθῆναι ἢ σύνοδος αὐτῆ τοῦ βασιλέως τοῖς παρ' αὐτῆς σταλεῖσι πρεσβευταῖς προετρέψατο, ὡς ἂν μὴ αἱ γινόμεναι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐλευθερίαι διὰ τὸν νόμον τοῦτον ἀνατρέπωνται, ἀλλ' ἄδειαν φανερῶς ταύταις δοθῆναι τοῦτο πράττειν» (ἀπόθι, τόμ. Γ', σελ. 472).

γίνονται)¹. Τοῦτον ἐπεξηγοῦντες οἱ βυζαντινοὶ σχολιασταὶ παρατηροῦν: «Δουλοὶ, διὰ τινὰς αἰτίας προσφεύγοντες ταῖς ἐκκλησίαις, ἠλευθεροῦντο κατὰ διάγνωσιν ἐπισκοπικὴν. Ἐπεὶ δὲ οἱ δεσπότες τούτων ἐπεχειροῦν αὐτοὺς δουλαγωγεῖν (=αὐθὺς εἰς δουλείαν ἔλκειν)², ἔδοξε περὶ τούτων ὑπομνησθῆναι τὸν βασιλέα, ὥστε ἀνασταλῆναι τὴν τῶν δεσποτῶν δυναστείαν»³.

Ἐν συνεχείᾳ ἐρχόμεθα εἰς τὸν πέ' καν. τῆς Πενθέκτης Οἰκουμ. Συνόδου, ὅστις θεσπίζει περὶ τῶν τοιούτων ἐλευθεριῶν ἐπὶ λέξει τὰ ἑξῆς: «Ἐπὶ δύο, ἢ τριῶν μαρτύρων βεβαιουῦσθαι πᾶν ρῆμα, γραφικῶς παρελάβομεν. Τοὺς οὖν ὑπὸ τῶν οἰκείων δεσποτῶν ἐλευθερουμένους δούλους, ἐπὶ τρισὶ μάρτυσι τῆς τοιαύτης τιμῆς ἀπολαύειν διοριζόμεθα⁴· οἱ τὸ κῦρος παρόντες τῇ ἐλευθερίᾳ προσίσουσι (=προσκομίσουσι) καὶ τὸ πιστὸν (=ἀξιόπιστον, βέβαιον) ἐξ ἑαυτῶν τοῖς γενομένοις παρέξουσιν»⁴. Ἐπὶ τοῦ κανόνος τούτου ὁ βυζαντινὸς σχολιαστὴς τῶν κανόνων Βαλασαμῶν μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι ἐγράφη, ἐπειδὴ «ἦσαν τινες, ὡς ἔοικε, λέγοντες, ὀφείλειν τὴν ἐλευθερίαν ἀποδεικνυσθαι διὰ πλειόνων μαρτύρων, πέντε τυχόν, ἢ καὶ ἕξ· ἔπερ τῇ ἀγίᾳ συνόδῳ οὐκ ἤρесе (δὲν ἄρесе)⁵. Καὶ συμπληροῖ ὁ Ζωναρᾶς: «Τοῦτο οὖν ἀναίρων (=ἀνατρέπων) ὁ κανὼν ἐπὶ θά λ ψ ε ι (=ἐπὶ τῷ σκοπῷ διευκολύνσεως) τῆς ἐλευθερίας, καὶ τρεῖς ὀρίζει ἀρκεῖν, καὶ τὴν γραφὴν (Ἀγ. Γραφὴν) παράγει εἰς σύστασιν τῆς θεσμοθεσίας»⁶.

Ἄρα ἡ Ἐκκλησία, ὄχι μόνον ἀναγνωρίζει περιπτώσεις ἀπελευθερώσεως, ἀλλὰ θέλει καὶ νὰ διευκολύνῃ (ἐπὶ θάλψει) αὐτάς. Ἡ ὑνὸ ε ι καὶ εὐνοεῖ τὰς ἀπελευθερώσεις. Καὶ τίθεται τώρα τὸ ἐρώτημα: Ἐὰν ὁ Ἀπ. Παῦλος δὲν παρεῖχε τοιοῦτον δικαίωμα, ἀλλ' ἀπέκλειε τὴν δυνατότητα ταύτην τῆς ἀπελευθερώσεως δούλου τινός, θὰ ὑπῆρχον οἱ κανόνες αὐτοί, οἱ ὅποιοι ὄχι μόνον προϋποθέτουν καὶ ἀναγνωρίζουν, ἀλλὰ καὶ διευκολύνουν καὶ ἐνισχύουν τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν δούλων; Προφανῶς ὄχι. Δὲν ἦτο δυνατόν οἱ κανόνες νὰ ἐρχῶνται εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὴν Ἀγ. Γραφὴν.

Οἱ ἱεροὶ κανόνες⁷, ὡς ἔχει δοθῆ εὐκαιρία νὰ τονισθῇ καὶ ἄλλα-

1. Ράλλη-Ποτλῆ, τόμ. Γ', σελ. 507.

2. Ζωναρᾶς, αὐτόθι: (=«πάλιν εἰς τὴν δουλείαν νὰ φέρουν»).

3. Βαλασαμῶν (αὐτόθι).

4. Ράλλη-Ποτλῆ, τόμ. Β', σελ. 498-499.

5. Αὐτόθι, σελ. 499.

6. Αὐτόθι. Ὁ Βαλασαμῶν μάλιστα προσθέτει: «Καὶ τῶς ἐμοὶ ἔδοξε, δύο καὶ μόνους ἀρκεῖν μάρτυρας εἰς ἀπόδειξιν ἐλευθερίας, διὰ τὸ ἐπιθάλασσαι παρὰ τε τῶν νόμων καὶ τῶν κανόνων πλεον πάντων τῶν ἐλευθερίαν» (αὐτόθι, σελ. 500).

7. Ἐπαναλαμβάνομεν καὶ τονίζομεν οἱ ἱεροὶ κανόνες καὶ ὄχι αἱ διάφοροι κανονικαὶ ἢ ἐκκλησιαστικαὶ διατάξεις. Οἱ ἱεροὶ κανόνες οἱ ὅποιοι ἔχουν θεσπισθῆ ἢ ἐπικυρωθῆ ὑπὸ Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ ὡς ἐκ τούτου κέκτηνται τὸ ἀλάθητον. Ἴδε πλείονα Παν.

χοῦ¹, εὐρίσκονται ἐν συμφωνίᾳ καὶ ἀρμονίᾳ πρὸς τὴν Ἁγ. Γραφήν, πρὸς τὸν Εὐαγγελικὸν νόμον, ὅστις ἐπέχει θέσιν Συντάγματος τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ ὅπως οἱ νόμοι ἐνὸς κράτους συμφωνοῦν — ὀφείλουσι νὰ συμφωνοῦν — πρὸς τὸ Σύνταγμα αὐτοῦ, τοιοῦτοτρόπως καὶ οἱ κανόνες τῆς Ἐκκλησίας ἐναρμονίζονται πρὸς τὴν Ἁγ. Γραφήν.

3. Ἐνίσχυσις τῆς ἐρμηνείας «μᾶλλον χρῆσαι τῇ δυνατότητι ἐλεύθερος γενέσθαι».

Φρονοῦμεν, λοιπόν, μετὰ τὰ ἀνωτέρω, ὅτι ὁ Ἁγ. Παῦλος εἰς τὸ ὑπὸ ἐρμηνείαν χωρίον δὲν ὀρίζει ἀποκλειστικῶς καὶ ἀπαρρηκτικῶς εἰς τοὺς χριστιανοὺς δούλους νὰ παραμένουν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς δουλείας, ἀλλ' ἀντιθέτως δίδει τὸ δικαίωμα εἰς τοὺς ὀνομαζομένους δούλους νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἐλευθερίαν των, ἐφ' ὅσον τοὺς παρέχεται αὐτὴ ἡ δυνατότης.

Εἰς τὴν ἀποψιν αὐτὴν ἐνισχύεται τις καὶ ἐκ τῆς προσεκτικῆς ἀναγνώσεως καὶ ἐρμηνείας τοῦ ἐπιμάχου χωρίου καὶ τῶν συμφραζομένων μετ' αὐτὸ χωρίων. Ὁ ἰστ' κανὼν τοῦ Μ. Βασιλείου συμβουλεύει ἐπὶ τοῦ προκειμένου: «Πρόσεχε, οὐδ' ἀκριβῶς τῇ Γραφῇ, καὶ αὐτόθεν εὐρήσεις τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος»². Διὸ ἄς παραθέσωμεν ὀλοκλήρον τὸ κείμενον. Τοῦτο ἔχει ὡς ἑξῆς: «Καὶ οὕτως ἐν ταῖς ἐκκλησίαις πάσαις διατάσσομαι. Περιτετημημένος τις ἐκλήθη; μὴ ἐπισπάσθω. Ἐν ἀκροβυστίᾳ κέκληται τις; μὴ περιτεμνέσθω. Ἡ περιτομὴ οὐδὲν ἐστίν, καὶ ἡ ἀκροβυστία οὐδὲν ἐστίν, ἀλλὰ τήρησις ἐντολῶν Θεοῦ. Ἐκαστος ἐν τῇ κλήσει ἢ ἐκλήθη ἐν ταύτῃ μενέτω. Δούλος ἐκλήθη; μὴ σοι μελέτω· ἀλλ' εἰ καὶ δύνασαι ἐλεύθερος γενέσθαι, μᾶλλον χρῆσαι. Ὁ γὰρ ἐν Κυρίῳ κληθεὶς δούλος ἀπελευθερὸς Κυρίου ἐστίν· ὁμοίως ὁ ἐλεύθερος κληθεὶς δούλος ἐστίν Χριστοῦ. Τιμῆς ἡγοράσθητε· μὴ γίνεσθε δούλοι ἀνθρώπων».

Πρὶν ἢ χωρήσωμεν περαιτέρω, ἄς ἐπιτραπῇ νὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἑξῆς παρατήρησιν: Πρὸς ὀλοκλήρωσιν τῆς ἑλλιποῦς φράσεως «μᾶλλον χρῆσαι», ὅπως διαφαίνεται ἐκ τῶν συμφραζομένων, δὲν ἀρκεῖ ἀπλῶς τὸ «τῇ δουλείᾳ» ἢ τὸ «τῇ ἐλευθερίᾳ», ὅπως προστίθεται συνήθως, ἀλλὰ εἶναι ἀπαραίτητον νὰ

Μ π ο ὑ μ η, Τὸ κύρος καὶ ἡ ἰσχὺς τῶν ἱερῶν κανόνων, Ἐνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας», Ἀθήναι 1975, σελ. 8 ἑξ.

1. Π α ν. Μ π ο ὑ μ η, Τὰ ἐκκλησιαστικὰ ὀφίγια ὡς τὰ «κατὰ κόσμον» ἀξιώματα (Συμβολὴ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ζ' καν. τῆς Πενθέκτης Οἴκ. Συνόδου), Ἐνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας» 1970, σελ. 14 καὶ τοῦ α ὑ τ ο Ὡ, Περὶ τὴν ἐπικοινωνίαν ἡμῶν μετὰ τῶν ἑτεροδόξων, Συμβολὴ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ χωρίου Β' Ἰω. 10, Ἐνάτυπον ἐκ τῆς «Ἐκκλησίας», Ἀθήναι 1972, σελ. 19.

2. Ρ ἄ λ λ η-Π ο τ λ η, τόμ. Δ', σελ. 136.

νοήσωμεν τὸ «τῇ κλήσει τῆς δουλείας» (=τὴν κατάστασιν τῆς δουλείας), ἢ τὸ «τῇ δυνατότητι ἐλεύθερος γενέσθαι».

Μετὰ ταῦτα, ἄς ἔλωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ἀπόψεως, ὅτι ὁ Ἄπ. Παῦλος ἐπιτρέπει ἢ μᾶλλον καὶ προτρέπει τὴν χρησιμοποίησιν τῆς δυνατότητος, ὅπως εἰς δοῦλος ἀποκτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν του.

Ἐν πρώτοις θὰ ἠδύνατό τις νὰ παρατηρήσῃ ὅτι, ἐὰν ὁ Ἄπ. Παῦλος ἤθελε νὰ συμβουλευσῇ τὸν πιστὸν νὰ παραμείνῃ ὅπωςδῆποτε εἰς τὴν κατάστασιν τῆς δουλείας, δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ προσθέσῃ τὴν «διφορουμένην» πρότασιν «ἀλλ' εἰ καὶ δύνασαι ἐλεύθερος γενέσθαι, μᾶλλον χρῆσαι». Θὰ ἔμενε, θὰ ἦ ρ κ ε ἶ τ ο εἰς τὴν σαφῆ πρότασιν «δοῦλος ἐκλήθης; μὴ σοι μελέτω», ὡς κάμνει καὶ εἰς τὰς προηγουμένας ἐκφράσεις, ὅπου λέγει: «περιτετημένους τις ἐκλήθη; μὴ ἐπισπάσθω· ἐν ἀκροβυστίᾳ κέκληταί τις; μὴ περιτεμένεσθω» (στ. 18).

Ἐπίσης πῶς θὰ ἦτο δυνατόν ὁ Ἄπ. Παῦλος (ἢ Γραφή) νὰ ἀπαγορεύῃ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς δυνατότητος νὰ ἀποκτήσῃ τις τὴν ἐλευθερίαν του, ἀφοῦ λέγει προηγουμένως «εἰ δὲ ὁ ἀπιστος χωρίζεται, χωρίζεσθω· οὐ δεδούλωται ὁ ἀδελφός ἢ ἡ ἀδελφή ἐν τοῖς τοιούτοις» (Α' Κορ. 7,15). Εἶναι, λοιπόν, δυνατόν νὰ παρέχῃ τὴν ἐλευθερίαν εἰς τινὰ ὁ κύριός του καὶ αὐτὸς νὰ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ παραμείνῃ δοῦλος; Καὶ τότε διατί λέγει εἰς τὸν κατωτέρω στίχ. 23: «Τιμῆς ἡγοράσθητε· μὴ γίνεσθε δοῦλοι ἀνθρώπων», διὰ τοῦ ὁποίου «κελεύει μὴ δουλοπρεπεῖς ἔχειν φρόνημα»¹;

Ἐτερον σημαντικὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον μᾶς ὠθεῖ εἰς τὸ νὰ υποστηρίζωμεν, ὅτι ἔχει θέσιν καὶ αὐτὴ ἡ ἐρμηνεῖα εἶναι τὸ χωρίον Κολοσ. 4,1, ὅπου ὁ Ἄπ. Παῦλος λέγει: «Οἱ κύριοι, τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχεσθε, εἰδότες ὅτι καὶ ὑμεῖς ἔχετε κύριον ἐν οὐρανῷ». Ἦτοι, οἱ κύριοι ἐκτὸς ἀπὸ τὸ δίκαιον νὰ παρέχουν καὶ τὴν ἰσότητα. Πέρα ἀπὸ τὸ δίκαιον νὰ ἀπονέμουν εἰς τοὺς δούλους καὶ τὴν ἰσότητα, τὸ ὁποῖον νομίζομεν, ὅτι σημαίνει ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ νὰ τοὺς ἀπελευθερώνουν. Τοῦτο θὰ διαπιστώσωμεν εὐθὺς ἀμέσως.

Γνωρίζομεν, ὅτι πολλοὶ τῶν ἐρμηνευτῶν ἀποδίδουν τὸ χωρίον τοῦτο (Κολοσ. 4, 1) ὡς ἐξῆς: «Οἱ κύριοι ὀφείλουν νὰ ἀπονέμουν τὸ δίκαιον καὶ

1. Θεοδωρήτου Κύρου, Ἐρμηνεῖα τῆς πρώτης ἐπιστολῆς πρὸς Κορινθίους, PG 82, 280C. Καὶ μὲν, ἴσως εἴπη τις, ὅτι τὸ «μὴ γίνεσθε δοῦλοι ἀνθρώπων» ἐνοεῖ κατὰ τὴν πνευματικὴν ὑπόστασιν, ἦτοι τὴν ὑποδούλωσιν εἰς τὰς ἐσφαλμένας ἀντιλήψεις καὶ εἰς τὰς ἀδυναμίας τῶν ἀνθρώπων. Ὅμως, πιθανῶς ἐκτὸς τούτου νὰ ἐνοῶ καὶ τοῦτο: «ὅτι ἡ δουλεία εἶναι θεσμὸς παράνομος εἰς πᾶσαν ἐποχὴν», διὸ καὶ προτρέπει «τὸν Φιλήμονα (Φιλήμ. 16) νὰ μεταχειρισθῇ τὸν δοῦλον Ὀνήσιμον οὐχὶ ὡς δοῦλον, ἀλλ' ὡς ἀδελφόν» (Πα ν. Δ η μ η τ ρ ο π ο ὑ λ ο υ, Τὸ φυσικὸν δίκαιον ὡς πηγὴ τοῦ θετικοῦ δικαίου, Λευκωσία 1975, σελ. 16).

τὴν ἰσότητα μετὰ τῶν δούλων. Τίθεται ὁμως τὸ ἐρώτημα: Ἐφ' ὅσον ὁ Ἄπ. Παῦλος ὀρίζει οἱ κύριοι νὰ ἀποδίδουν τὸ δίκαιον μετὰ τῶν δούλων, ποίαν θέσιν ἔχει νὰ τοὺς λέγῃ νὰ ἀποδίδουν καὶ τὴν ἰσότητα μετὰ τῶν αὐτῶν; Δὲν περιττεύει ἢ πρόσθεσις τοῦ «καὶ τὴν ἰσότητα»; Καὶ ἐπὶ πλεόν, μήπως ὄχι μόνον περιττεύει, ἀλλὰ μήπως ἀντίκειται ἢ ἔννοια τῆς ἰσότητος πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ δικαίου καὶ ἀνατρέπει καὶ ἀναίρει τὴν ἀπόδοσιν αὐτοῦ; Ἐφ' ὅσον δηλ. ἀπονέμεις τὸ δίκαιον εἰς ἓνα ἕκαστον, δὲν δύνασαι συγχρόνως νὰ ἀποδίδῃς εἰς ὄλους τὸ ἴσον. Δὲν δύνασαι συγχρόνως νὰ τοὺς ἐξισώνῃς.

Διὰ τοῦτο νομίζομεν ὅτι, ἂν ὁ Παῦλος προτρέπῃ τοὺς κυρίους νὰ ἀπονέμουν τὸ δίκαιον μετὰ τῶν δούλων, ὁμως παραλλήλως συμβουλεύει αὐτοὺς νὰ ἀπονέμουν καὶ τὴν ἰσότητα πρὸς τοὺς δούλους των, ἦτοι νὰ ἐξισώνουν τοὺς δούλους πρὸς τοὺς ἑαυτοὺς των. Ἐνας προϊστάμενος μετὰ τῶν τῶν κατωτέρων του δίδει (ὀφείλει νὰ δίδῃ) τὸ δίκαιον, ἐνῶ πρὸς τὸν κατώτερόν του ἀπονέμει τὴν ἰσότητα πρὸς ἑαυτόν, συμφώνως καὶ πρὸς τὸ «ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν» (Ματθ. 19,19).

Εἰς τὴν ἀποφιν αὐτὴν μᾶς ἐνισχύει καὶ ὁ 3^{ος} κανὼν τοῦ Πέτρου Ἀλεξανδρείας, ὁ ὁποῖος λέγει: «Σκοπεῖν (οἱ κύριοι) ὀφείλουσιν ὁ κατειργάσαντο, θελήσαντες τὴν ψυχὴν ἑαυτῶν σῶσαι, τοὺς δὲ συνδούλους ἑαυτῶν ἐλκυσάντες ἐπὶ εἰδωλολατρείαν, δυναμένους καὶ αὐτοὺς ἐκφυγεῖν, εἰ τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα ἦσαν αὐτοῖς παρασχόντες, ὡς πάλιν ὁ Ἀπόστολος λέγει»². Ἐκ τῆς σειραῆς τοῦ λόγου ἀντιλαμβάνομεθα, ὅτι ὁ κανὼν, ἐννοεῖ τὴν προσφορὰν τῆς ἰσότητος ἐκ μέρους τῶν κυρίων πρὸς τοὺς δούλους, ὄχι τὴν χορήγησιν τῆς ἰσότητος μετὰ τῶν δούλων, ὄχι τὴν ἐξίσωσιν τῶν δούλων. Τοῦτο διακρίνεται καλλίτερον εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ἀγ. Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρω κανόνος: «Αὐτοὶ μὲν (οἱ αὐθένται) ἐσπούδασαν νὰ λυτρώσουν τὴν ψυχὴν των, τοὺς δὲ ἐν Χριστῷ συνδούλους³ των ἐβίασαν (νὰ ὑπάγουν) εἰς τὴν εἰδωλολατρείαν, εἰς καιρὸν, ὅπου ἦτο δυνατόν νὰ φύγουν καὶ νὰ λυτρωθῶν καὶ αὐτοὶ, ἂν ἐδίδαν οἱ αὐθένται των τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα εἰς αὐτούς»⁴.

Ἴσως εἴπη τις: «Καλῶς ὡς πρὸς τοῦτο τὸ σημεῖον· ἀλλὰ ὁ Ἄπ. Παῦλος προτρέπει τοὺς κυρίους νὰ παρέχουν εἰς τοὺς δούλους τὴν ἰσότητα καὶ ὄχι τὴν ἐλευθερίαν. Ἐπομένως, διατὶ ὑποστηρίζετε τὴν ἀποφιν, ὅτι προτρέπει αὐτοὺς νὰ ἀποδίδουν καὶ τὴν ἐλευθερίαν;» Νομίζομεν, ὅτι ἡ ἀπάντησις εἶναι εὐχερής: Ἐφ' ὅσον εἶναι ὑποχρεωμένοι τις νὰ παρέχῃ εἰς τὸν ἄλλον τὴν ἰσ-

1. Πρβλ. Βασ. Τσάκωνα, Ἰπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολὴν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, Ἐν Ἀθήναις 1975, σελ. 174.

2. Ράλλη-Ποτλῆ, τόμ. Δ', σελ. 23.

3. Χαρακτηρίζει τοὺς αὐθέντας ὡς συνδούλους, διότι καὶ αὐτοὶ, ὅπως καὶ οἱ «δούλοι» ἔχουν τὸν ἴδιον «κύριον ἐν οὐρανῷ» (Κολοσ. 4,1). Διὰ τοῦτο λέγει «ἐν Χριστῷ συνδούλους».

4. «Πηδάλιον», σελ. 567.

τητα, ὀφείλει νὰ παρέχη καὶ τὴν ἐλευθερίαν, τὴν κατάστασιν δηλ. εἰς τὴν ὁποῖαν εὐρίσκεται καὶ αὐτός.

Περαιτέρω πράττομεν τοῦτο καὶ διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους: α) Νομιζόμεν, ὅτι ὁ Ἅπ. Παῦλος χρησιμοποιεῖ τὴν λέξιν ἰσότητα καὶ ὄχι ἐλευθερίαν, διότι τὴν πραγματικὴν ἐλευθερίαν, ὡς εἶδομεν ἐν ἀρχῇ τοῦ ἄρθρου, τὴν δίδει ὁ Χριστός.

β) Διότι εἶναι δυνατὸν οἱ κύριοι νὰ μὴ διώξουν (=ἐλευθερώσουν) τοὺς ὑπηρέτας των, ἀλλὰ νὰ τοὺς διατηρήσουν καὶ νὰ τοὺς μεταχειρίζωνται ὡς ἴσους πρὸς ἴσους, ὡς ἀδελφούς, ὡς λέγει ὁ Ἅπ. Παῦλος εἰς τὴν πρὸς Φιλήμονα ἐπιστολὴν (16): «οὐκέτι ὡς δούλον, ἀλλ' ὑπὲρ δούλον, ἀδελφὸν ἀγαπητόν, μάλιστα ἐμοί, πῶσφ δὲ μᾶλλον σοὶ καὶ ἐν σαρκὶ καὶ ἐν Κυρίῳ».

γ) Διότι ἡ ἰσότης ἐνταῦθα εἶναι ἔννοια πλατυτέρα, περιλαμβάνουσα καὶ τὴν ἐλευθερίαν. Τοῦτο γίνεται καλλίτερον κατανοητὸν καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐὰν ἀπλῶς ἐλευθερώσῃς ἓνα δούλον, χωρὶς ὅμως οὗτος νὰ ἔχη τὰς προϋποθέσεις, ἢ νὰ τοῦ δώσῃς τὰς προϋποθέσεις νὰ ζήσῃ καὶ νὰ προοδεύσῃ, δὲν τὸν εὐεργετεῖς, ἀλλ' ἀντιθέτως τὸν ἐκθέτεῖς καὶ εἰς ποικίλους κινδύνους¹. Ἐπομένως εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν τοῦ ἀποδίδεις ἰσότητα, ἀλλὰ τὸν ὑποβιβάζεις.

Ἄντι τούτου ὅτι ἐνταῦθα ἐννοιοῦμεν καὶ τὴν ἐλευθερίαν, ἐνισχύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἔχομεν τὴν Σοφ. Σειράχ, ἣτις παραγγέλλει πρὸς τοὺς κυρίους: «Οἰκέτην (=δούλον) συνετὸν ἀγαπάτω σου ἡ ψυχὴ, μὴ στερήσῃς αὐτὸν ἐλευθερίαν» (Σοφ. Σειράχ 7,21).

Συμπεραίνομεν, λοιπόν, ὅτι ὁ Ἅπ. Παῦλος προτρέπει τοὺς κυρίους νὰ δίδουν καὶ τὴν ἐλευθερίαν εἰς τοὺς δούλους των ὑπὸ τὸν ὄρον, ὅτι δύνανται, ὅτι δηλαδὴ ἔχουν τὰς προϋποθέσεις νὰ τὴν ἀπολαύσουν μὲ τὴν καλὴν βεβαίως σημασίαν τῆς λέξεως. Ὅποτε τίθεται ἐν συνεχείᾳ τὸ ἐρώτημα: Ἐφ' ὅσον ἐπιτάσσει τοῦτο ὁ Παῦλος εἰς τοὺς κυρίους, πῶς θὰ συνεβούλευε τοὺς δούλους νὰ μὴ δεχθοῦν αὐτὴν τὴν εὐγενῆ προσφοράν, αὐτὴν τὴν δυνατότητα νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἐλευθερίαν των;

1. Πρβλ. λε' (μβ') καν. τῆς ἐν Καρθαγένῃ Συνόδου καὶ τὰς σχετικὰς ἐρμηνείας ἐπ' αὐτοῦ τῶν Ζωναρά, Βαλσαμῶνος, Ἀριστηνοῦ ἐν Ράλλη-Ποτλῆ, τόμ. Γ', σελ. 396 ἐξ. καὶ τοῦ «Πηδαλίου», σελ. 485, ἔτινα, mutatis mutandis ἰσχύουν καὶ περὶ τῶν δούλων. Καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος λέγει: «Εἰ δὲ πολλοὺς συνάγεις (οἰκέτας), οὐ φιλανθρωπίας ἕνεκεν τοῦτο ποιεῖς, ἀλλὰ θρυπτόμενος (=κομπάζων, καυχώμενος, φερόμενος ἀλαζονικῶς)· ἐπεὶ, εἰ κηθόμενος, μηδένα εἰς διακονίαν ἀπασχολήσῃς τὴν σὴν, ἀλλ' ἀγοράσας, καὶ τέχνας διδάξας ὥστε ἀρκεῖν ἑαυτοῖς, ἄφες ἐλευθεροῦς» (Ὁμιλία Μ' εἰς τὴν Α' πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολὴν, PG 61, 354). Κατόπιν τούτων δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι δὲν εὐσταθεῖ ἡ παρατήρησις τοῦ H. Conzelmann, (ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 153, ὑποσ. 27).

4. Ἡ συνύπαρξις τῶν ἐρμηνειῶν-δυνατοτήτων.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω καὶ διὰ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται σαφές, ὅτι ὁ Ἄπ. Παῦλος μᾶλλον παρέχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέξῃ ὁ χριστιανὸς δούλος ὅ, τι προτιμᾷ, ὅταν τοῦ παρέχεται ἡ δυνατότης νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν του. Διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτόν, ἐνῶ ἡ ὅλη περικοπὴ ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐν Χριστῷ πνευματικὴν ζωὴν (διὸ καὶ λέγει «δοῦλος ἐκλήθης; μὴ σοι μελέτω»), ἐν τούτοις εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ δούλου κάμνει ἐξαιρέσιν, παρεμβάλλει μίαν πρότασιν καὶ ὁμιλεῖ καὶ διὰ τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν. Δι' αὐτὸ καὶ ἐνῶ λέγει «δοῦλος ἐκλήθης; μὴ σοι μελέτω», ὅμως ἐν συνεχείᾳ προσθέτει «ἀλλ' εἰ καὶ δύνασαι ἐλεύθερος γενέσθαι, μᾶλλον χρῆσαι». Πάντως, καὶ ἡ τοιαύτη διατύπωσις τοῦ στίχου τούτου δίδει χῶρον καὶ διὰ τὰς δύο ἐρμηνείας, καὶ διὰ τὰς δύο δυνατότητας, ἥτοι α) «χρῆσαι τῇ δυνατότητι ἐλεύθερος γενέσθαι» καὶ β) «χρῆσαι τῇ κλήσει τῆς δουλείας».

1) Ἐν πρώτοις ὁ ἰδιωματισμὸς-σολοικισμὸς «ἀλλ' εἰ καὶ δύνασαι...» παρέχει αὐτὴν τὴν δυνατότητα. Δὲν λέγει «ἀ λ λ ἄ κ α ι εἰ δύνασαι», ὅτε θὰ ἤμεθα δικαιολογημένοι, βασιζόμενοι εἰς τὸ ἐνδοτικόν «καὶ εἰ»¹, καὶ ἀγνοοῦντες τὸ «ἀλλὰ» ὡς περιττόν, νὰ εἰπωμεν, ὅτι ἔχει μόνον μίαν ἔννοιαν, μίαν ἐρμηνείαν, τὴν ἐνδοτικὴν. Ἄλλὰ λέγει «ἀ λ λ' εἰ κ α ι δ ὕ ν α σ α ι», ὁπότε δυνάμεθα εὐχερῶς νὰ εἰπωμεν, ὅτι εἶναι σύνθετον ἀπὸ δύο διαφορετικὰς — ἂν ὄχι ἀντιθέτους — ἐννοίας: α') Μίαν ἀντιθετικὴν, μετὰ τὸ «ἀ λ λ' εἰ (δύνασαι)» καὶ β') μίαν ἐνδοτικὴν, μετὰ τὸ «εἰ κ α ι»² (δύνασαι)». Ἐὰν ἐχρησιμοποιοῖ μόνον τὸ πρῶτον, τὸ «ἀλλ' εἰ», θὰ ἔκλινέ τις ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως, ὅτι ὁ Ἄπ. Παῦλος ῥ η τ ῶ ς παραγγέλλει περὶ τῆς ἀποδοχῆς τῆς ἐλευθερίας, περὶ τῆς χρησιμοποίησεως τῆς δυνατότητος νὰ ἐλευθερωθῇ τις. Ἐὰν εἶχε μόνον τὸ δεύτερον, τὸ «εἰ καὶ» ἢ «καὶ εἰ» θὰ ἦτο ὑποχρεωμένος τις νὰ δεχθῇ, ὅτι ὁ Ἄπ. Παῦλος ἀποτρέπει τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς παρεχομένης δυνατότητος νὰ ἐλευθερωθῇ τις καὶ προτρέπει παραμονὴν καὶ χρησιμοποίησιν τῆς δουλείας. Ἐφ' ὅσον ὅμως συνυπάρχουν καὶ οἱ δύο ἐκφραστικοὶ τύποι, ἔχομεν τὴν γνώμην, ὅτι θέλει³ νὰ συνυπάρχουν καὶ αἱ δύο ἔννοιαι, καὶ αἱ δύο ἐρμηνεῖαι, καὶ αἱ δύο δυνατότητες.

2) Ἐξ ἄλλου, ἡ ὑπαρξις τοῦ «μᾶλλον» ὡσαύτως συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς

1. Πρβλ. Ἄ. Τ ζ α ρ τ ζ ἄ ν ο υ, Συντακτικὸν ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης, Ἐν Ἀθήναις 1965, σελ. 131, § 146,1.

2. Καὶ τὸ «εἰ καὶ» ἔχει ἐνδοτικὴν ἢ παραχωρητικὴν ἔννοιαν. Τοῦτο μάλιστα χρησιμοποιοῦται «ὅταν ἡ παραχώρησις γίνεται πρὸς κάτι τι, τὸ ὅποιον ὁ λέγων δεχεται ὡς πραγματικόν» (Ἄ. Τ ζ α ρ τ ζ ἄ ν ο υ, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 131).

3. Δὲν ἔχει μεγάλην σημασίαν, ἂν τοῦτο δὲν γίνεται ἀπολύτως ἐνσυνειδήτως ὑπὸ τοῦ Ἄπ. Παύλου, διότι ἔχομεν καὶ τὴν θεϊαν ἐπιστάσιαν κατὰ τὴν διατύπωσιν τῆς Ἀγ. Γραφῆς.

διπλῆς ἐρμηνευτικῆς δυνατότητος. Ἄν ἦτο ἡ συμβουλή σαφῶς καὶ ἀποκλειστικῶς ὑπὲρ τῆς μιᾶς μόνον δυνατότητος, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ λέγη «μ ἄ λ λ ο ν χρῆσαι», τ.ἔ. π ρ ο τ ῖ μ η σ ε νὰ χρησιμοποιοῦσης. Θὰ ἔλεγεν «ὀπωσθήποτε», ἢ ἔστω ἀπλῶς, «χρῆσαι». Διότι ἤδη τὸ μᾶλλον τοῦτο ὁμοιάζει ὡς νὰ ἀφήνῃ περιθώριον καὶ εἰς ἐνδεχομένην ἀντίθετον προτίμησιν. Εἶναι ὡς νὰ μὴ ἀποκλείῃ καὶ ἀντίθετον ἐκλογὴν¹.

Ἐπομένως καὶ ἐὰν συμπληρώσωμεν τὴν πρότασιν «μᾶλλον χρῆσαι» διὰ τοῦ «τῆ δουλείᾳ», ὡς θέλουσιν τινές, καὶ πάλιν παρέχεται ἡ δυνατότης — ἔστω καὶ εἰς ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις — τῆς μὴ προτιμῆσεως τῆς δουλείας, ἀλλὰ τῆς χρησιμοποίησεως τῆς δυνατότητος νὰ ἀποκτήσῃ ὁ ἐνδιαφερόμενος τὴν ἐλευθερίαν του. Ἄλλὰ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν θὰ συμπληρώσωμεν τὴν ἔκφρασιν «μ ἄ λ λ ο ν χρῆσαι» διὰ τοῦ «τῆ δυνατότητι ἐλεύθερος γενέσθαι», καὶ πάλιν ἡ ὑπαρξίς τοῦ «μᾶλλον» προϋποθέτει καὶ τὸ ἐνδεχόμενον τῆς μὴ προτιμῆσεως τῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ τῆς παραμονῆς εἰς τὴν κατάστασιν τῆς δουλείας. Ἄρα καὶ ἡ ὑπαρξίς τοῦ «μᾶλλον» ἀφήνει περιθώριον προτιμῆσεως καὶ ἐκλογῆς μιᾶς ἐκ τῶν δύο δυνατοτήτων καὶ καταστάσεων, καὶ ἐπομένως ἐπιτρέπει τὴν συνύπαρξιν καὶ τῶν δύο ἐρμηνειῶν.

3) Περαιτέρω ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀποφασιστικῶς συμβάλλει ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως καὶ ἀποδοχῆς καὶ τῶν δύο ἐρμηνειῶν εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἄπ. Παῦλος δὲν συμπληροῖ τὴν φράσιν «μᾶλλον χρῆσαι», ἀλλ' ἀφήνει αὐτὴν ἡμιτελῆ. Διατί πράττει τοῦτο; Μήπως ἐφείσθη τοῦ χώρου; Καὶ ἐὰν ἐφείδετο τοῦ χώρου, τότε διατί προσθέτει ὅλην τὴν πρότασιν «ἀλλ' εἰ καὶ δύνασαι...», ἐνῶ θὰ ἠδύνατο νὰ ἀρκεσθῆ εἰς τὴν παράθεσιν μόνον τοῦ «δοῦλος ἐκλήθης; μὴ σοι μελέτω»; Ἡ μήπως πράττει τοῦτο, διὰ νὰ περιπλέξῃ τὰ πράγματα; Προφανῶς ὀχι². Μᾶλλον τὸ πράττει διὰ νὰ μιᾶς κεντρίσῃ, διὰ νὰ μιᾶς προσφέρῃ

1. Μίαν τοιαύτην λειτουργίαν τοῦ «μᾶλλον» ἐπισημαίνει καὶ ὁ H. Bellen. Οὗτος ἀφοῦ παραλληλίσῃ τὴν συμπεριφορὰν τοῦ σκλάβου δι' ἀπελευθέρωσιν πρὸς τὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὸν γάμον, σημειοῖ: «Sind doch auch in bezug auf die Freilassung zwei Standpunkte möglich, die—ein jeder für sich—gutzuheissen sind: das Streben nach ihr und der Verzicht auf sie. Den Beweis für die Richtigkeit dieser Überlegung liefert das μάλλον des Textes» (H. Bellen, *Μᾶλλον χρῆσαι* (1 Cor. 7,21), *Verzicht auf Freilassung als asketische Leistung?*, ἐν *«Jahrbuch für Antike und Christentum»*, τόμ. 6 (1963) σελ. 178). Παρ' ὅλα ταῦτα οὗτος τελικῶς κλίνει πρὸς τὴν μονομερῆ προσθήκην τοῦ «τῆ δουλείᾳ», λέγων: «Eine asketische Haltung aber zeigt der Sklave, der die natürliche Sehnsucht nach Freiheit unterdrückt und Gott «lieber» in seinem Stande zu gefallen sucht». Καὶ ὀλίγον κατωτέρω: «Das μάλλον χρῆσαι des 21. Verses will als Ermunterung des Sklaven zu einer dem Zölibat entsprechenden asketischen Leistung verstanden sein» (α ὑ τ ὀ θ ι, σελ. 178-179).

2. Ὁ ἴδιος ὁ Ἄπόστολος Παῦλος εἰς τὴν Β' αὐτοῦ ἐπιστολὴν πάλιν πρὸς τοὺς Κορινθίους λέγει: «Πιστὰς δὲ ὁ Θεὸς ὅτι ὁ λόγος ἡμῶν ὁ πρὸς ὑμᾶς οὐκ ἔστιν ναὶ καὶ οὐ. Ὁ τοῦ Θεοῦ γὰρ Υἱὸς Χριστὸς Ἰησοῦς ὁ ἐν ὑμῖν δι' ἡμῶν κηρυχθεὶς... οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ

τὴν δυνατότητα νὰ σκεφθῶμεν καὶ τὰς δύο περιπτώσεις. Ἦδη αἱ προϋποθέσεις γραμματικαί, Γραφικαὶ καὶ κανονικαὶ ἐπιτρέπουν τοῦτο, ὡς εἶδομεν μέχρι τοῦδε.

4) Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν λόγων τούτων, ἐν εἰσέτι στοιχεῖον, τὸ ὅποιον ἐνισχύει τὴν ἄποψιν τῆς διπλῆς ἐρμηνείας εἶναι καὶ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ ἐρμηνευταὶ ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων ἦσαν διχασμένοι. Ἄλλοι μὲν ἐδέχοντο τὸ «χρῆσαι τῇ δουλείᾳ», ἄλλοι δὲ τὸ «χρῆσαι τῇ ἐλευθερίᾳ». Ἦδη ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ἐνῶ ἐκ πρώτης ὄψεως τάσσεται ὑπὲρ τῆς πρώτης ἀπόψεως, ἐν τούτοις προσθέτει: «Καὶ οὐκ ἀγνοῶ μὲν ὅτι τινὲς τὸ ἄλλο χρῆσαι, περὶ ἐλευθερίας φασὶν εἰρησθαι, λέγοντες, ὅτι εἰ θῆνασαι ἐλευθερωθήναι, ἐλευθερώθητι...». Δὲν γνωρίζομεν καλῶς, ἀν ἀναφέρῃ αὐτὴν μόνον διὰ τὴν ἀναθεωρήσῃ ἢ τὸ πρᾶττη καὶ ἐξ ἐπιστημονικῆς εὐσυνειδησίας, διὰ τὴν μὴ τὴν ἀποσιωπήσῃ καὶ τὴν παραθεωρήσῃ².

Ἄλλὰ καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἡ αὐτὴ διχογνωμία ἐπικρατεῖ³. Ἡ τοιαύτη δὲ διαιωνιζομένη διαφορὰ γνωμῶν δὲν εἶναι τυχαῖον καὶ ἄνευ σημασίας γεγονός. Σημαίνει ὅτι οἱ ἐρμηνευταὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ταχθοῦν ἀνεπιφυλάκτως ὑπὲρ τῆς μιᾶς ἐρμηνείας καὶ νὰ ἀποκλείσουν τὴν ἄλλην. Καὶ τοῦτο ἀσφαλῶς συνηγορεῖ περὶ τῆς δυνατότητος ὑπάρξεως ἀμφοτέρων τῶν ἐρμηνειῶν.

5. Ἐπιλεγόμενα.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω δεδομένα, νομίζομεν, δὲν πράττουν ὀρθῶς, ὅσοι ἐκ τῶν ἐρμηνευτῶν ἀφ' ἑαυτῶν συμπληροῦν μονομερῶς τὴν πρότασιν «μᾶλλον χρῆσαι» μὲ τὸ «τῇ δουλείᾳ» ἢ «τῇ ἐλευθερίᾳ». Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὸν α' κανόνα τῶν Πατέρων τῆς Πενθέκτης Οἰκ. Συνόδου διακηρύσσεται: «Ἡμεῖς γὰρ οὔτε προστιθέμεν τι, οὔτε μὴν ἀφαιροῦν, κατὰ τὰ προορισθέντα, παντελῶς διεγνώ-

---

οῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν» (Β' Κορ. 1,18-19). Ἐκεῖνο μόνον τὸ ὅποιον δυνάμεθα νὰ υποθέσωμεν εἶναι, ὅτι ὁ Ἄπ. Παῦλος ὀμιλεῖ ὀλίγον συγκαλυμμένως, διὰ τὴν μὴ προκαλεῖσθαι ἀντιδράσεις κατὰ τοῦ Εὐαγγελίου, ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ δουλεία ἐθεωρεῖτο «φυσικὸς θεσμός» (Ἀριστοτέλης).

1. PG 61, 156 ('Ὀμιλία ΙΘ'). Πρβλ. H. Lietzmann—W. G. Kümmel, An die Korinther I-II, 5. Aufl., Tübingen 1969, σελ. 32-33.

2. Ἦδη ἀλλαχοῦ (ἴδε ἀνωτ., σελ. 13 ἐξ.) ὑποδεικνύει τὸ ὄρθον εἰς τοὺς κυρίους, περὶ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν δούλων. Ἄρα εὖνοεῖ τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῶν.

3. Ὁ H. Bellen χαρακτηρίζει τὰς ἀντιθέτους ἀπόψεις περὶ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Α' Κορ. 7,21 ὡς «alte Streitfragen» καὶ παρατηρεῖ σχετικῶς: «Wie wenig Einhelligkeit auch heute besteht, lehrt ein Blick in Kittels Theologisches Wörterbuch, wo im selben Bande 2 (1935) Rengstorf (274) für τὴν ἐλευθερίαν, Schlier (498) für τὴν δουλείαν eintritt» (H. Bellen, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 179). Πρβλ. ἐπίσης ἐν A. Steinmann, Paulus und die Sklaven zu Korinth, Branusberg Ostpr. 1911, σελ. 5 ἐξ. καὶ W. Bauer, Wörterbuch zum Neuen Testament, 5. Aufl., Berlin 1958, σελ. 1748.

καμεν, ἢ καθ' ὄντιναοῦν δεδυνήμεθα λόγον»¹. Ὁρθῶς δὲ καὶ ὁ πζ' κανὼν τοῦ Μ. Βασιλείου ὀρίζει: «Τὸ ἐκ τῆς ἀκολουθοῦ ἐπιφορᾶς τὸ σιωπηθὲν συλλογίζεσθαι, νομοθετοῦντός ἐστιν, οὐ τὰ τοῦ νόμου λέγοντος»².

Ἀφήνει, λοιπόν, ὁ Ἄπ. Παῦλος, ἢ μᾶλλον ἢ Ἀγ. Γραφή³ τὴν πρωτοβουλίαν εἰς τὸν Χριστιανόν, νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν κατάστασιν τῆς δουλείας, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται, καὶ νὰ ἀποφασίσῃ τί ὀφείλει νὰ πράξῃ: Νὰ παραμείνῃ πρὸς ὄφελος αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, τοῦ κυρίου του καὶ τῆς κοινωνίας εἰς αὐτὴν, ἢ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν του, ἐφ' ὅσον ἔχει τὰς προϋποθέσεις διαβιώσεως καὶ τοῦ παρέχεται αὐτὴ ἢ δυνατότης; Ἐπὶ παραδείγματι τὸν συμφέρει νὰ μείνῃ δοῦλος, ἀφοῦ διὰ νὰ νυμφευθῇ ὀφείλει νὰ λάβῃ τὴν γνώμην καὶ συγκατάθεσιν τοῦ κυρίου του, τοῦ «ἀφεντικοῦ» του, καὶ ἐὰν δὲν τὴν λάβῃ δὲν δύναται νὰ συνάψῃ νόμιμον καὶ ἔγκυρον γάμον⁴; Ἡ ἀντιθέτως, τὸν συμφέρει νὰ ἀπελευθερωθῇ, ἐφ' ὅσον δὲν θὰ ἔχῃ ἐξασφαλίσῃ τὰ ἀπαραίτητα πρὸς τὸ ζῆν⁵;

1. Ράλλη-Ποτλῆ, τόμ. Β', σελ. 305. Πρβλ. καὶ Ἄποκ. 22,18-19.

2. Ράλλη-Ποτλῆ, τόμ. Δ', σελ. 261. Τὸν ὄρισμόν δὲ τοῦτον τοῦ Μ. Βασιλείου, λαβόντα καὶ καθολικὸν κύρος διὰ τῆς ἐπικυρώσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ β' κανόνος τῆς Πενθέτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου, τὸ «Πηδάλιον» ἀποδίδει ὡς ἑξῆς: «Τὸ νὰ συμπεραίνῃ τινὰς ἀπὸ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ λόγου ἐκεῖνο, ὅπου ἡ Γραφή ἐσιώπησε, τοῦτο δὲν εἶναι ἴδιον ἐκεῖνου ὅπου θέλει νὰ λέγῃ, ὅσα λέγει ὁ νόμος, ἀλλ' ἐκεῖνου ὅπου θέλει νὰ νομοθετῇ αὐτὸς ἀπὸ λόγου του» («Πηδάλιον», σελ. 635).

3. Προβαίνομεν εἰς αὐτὴν τὴν διευκρίνισιν, διότι δι' ἡμᾶς τοὺς Χριστιανούς ἡ Ἁγία Γραφή κέκτηται τὴν θείαν ἐπιστασίαν. Ἐπομένως καὶ ἐὰν ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ Ἄπ. Παῦλος ἐνσυνειδήτως δὲν εἶχε καταλήξει, εἰς μίαν ὠρισμένην ἀποψίν, διότι δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψει του καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῶν κοινωνιῶν ἢ τῆς κοινωνιολογίας, ὅμως τὸ Ἀγ. Πνεῦμα δὲν τὸν ἄφησε νὰ διατυπώσῃ ἐσφαλμένως τὰ πράγματα. Πρβλ. τοὺς λόγους τοῦ Ἄπ. Πέτρου: «Οὐ γὰρ θελήματι ἀνθρώπου ἠνέχθη προφητεία ποτέ, ἀλλὰ ὑπὸ πνεύματος ἁγίου φερόμενοι ἐλάλησαν ἀπὸ Θεοῦ ἄνθρωποι» (Β' Πέτρ. 1,21). Πρβλ. καὶ Πα ν. Μ π ο ὄ μ η, Περὶ τὴν ἐπικοινωνίαν ἡμῶν μετὰ τῶν ἑτεροδόξων, σελ. 20.

4. Ἴδὲ μ' καὶ μβ' καν. τοῦ Μ. Βασιλείου, ὡς καὶ τὰ σχετικὰ σχόλια εἰς αὐτοὺς τῶν Ζωνκρά, Βαλσαμώνος καὶ Ἀριστηνοῦ ἐν Ράλλη-Ποτλῆ, τόμ. Δ', σελ. 185 ἐξ. Πρβλ. καὶ Πα ν. Μ π ο ὄ μ η, Ἡ ἑλλειψὶς βεβαιότητος κατὰ τὴν σύναψιν γάμου, Ἀνάπτυον ἐκ τοῦ περιοδ. «Ἐκκλησία», Ἀθῆναι 1980, σελ. 4 ἐξ.

5. Πρβλ. Πα ν. Δ η μ η τ ρ ο π ο ὄ λ ο υ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 16-17: «Ἡ δουλεία εἶναι θεσμὸς παράνομος εἰς πᾶσαν ἐποχὴν... Ἀλλ' ἡ ἄμεσος κατάργησις τῆς δουλείας εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ θὰ ἐσήμαινε τὴν ἀνατροπὴν τοῦ ὅλου οἰκονομικοῦ συστήματος καὶ τοῦ κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος, τοῦθ' ὅπερ θὰ ἐνέβαλλε τὴν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν τῶν χειραφετουμένων δούλων εἰς ἔτι μεγαλύτερον κίνδυνον. (Τοῦτο δὲ συμβαίνει καὶ εἰς πολλὰς ἀφρικανικὰς π.χ. χώρας σήμερον, ὅπου οἱ λαοὶ αὐτοὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν των περιέρχονται εἰς δύσκολον οἰκονομικὴν θέσιν καὶ ἀπειλοῦνται ὑπὸ ἐμφυλίων πολέμων). Ἐχοντες ταῦτα ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ἀντιλαμβανόμεθα σαφῶς ὅτι αἱ αἰωνίως ἔγκυροι ἀρχαὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου ἀπαιτοῦν νὰ πράττωμεν τὸ καθήκον ἡμῶν ἐν συναρτήσει πρὸς τὰς ἱστορικῶς ἐπιγεγούσας ἀνάγκας καὶ καταστάσεις». Πρέπει δηλ., ὡς ἐλέγομεν, ἐρμηνεύοντες τὸν στ. Κολοσ. 4,1 (ἀνωτέρω, σελ. 13 ἐξ.), νὰ ἐνεργῶμεν μετὰ διακρίσεως.

*Αρα έχει ὁ ἐνδιαφερόμενος δυνατότητα κρίσεως, συγκρίσεως καὶ προτιμήσεως. Ἐπομένως, ὄχι μόνον δὲν ἀποκοιμίζει τὸν Χριστιανὸν τὸ Εὐαγγέλιον, δίδοντάς του παραγγελίαν νὰ μὴ χρησιμοποιῇ τὴν δυνατότητα νὰ ἀπελευθερωθῆ, ἀλλ' ἀντιθέτως τοῦ παρέχει καὶ περιθώριον ἐκλογῆς. Ὁ Χριστιανισμὸς θέλει τὸν ἄνθρωπον ὠλοκληρωμένην προσωπικότητα, μὲ ἰκανότητα νὰ κρίνῃ. Νὰ κρίνῃ καὶ τὴν ἰδικήν του ἀντοχήν, ἂν ἔχῃ τὰς προϋποθέσεις νὰ προβῆ εἰς αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναλογισθῆ καὶ τὰς κοινωνικὰς ἐπιπτώσεις ἀπὸ τὰς ἐν λόγῳ ἐνεργείας του.

Ἀπαραίτητον ὁμοῦς εἶναι νὰ γνωρίζῃ ἕκαστος χριστιανός, ὅτι εἰς οἴαν-δήποτε ἀπόφασιν ἢ ἐκλογὴν καταλήξῃ ὀφείλει νὰ παραμείνῃ «παρὰ Θεῶν», ὡς λέγει εἰς τὸν στ. 24. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ θὰ ἠθέλωμεν νὰ προσθέσωμεν καὶ τὴν ἐξῆς παρατήρησιν: Ὑποθέτομεν, ὅτι διὰ νὰ τερματίξῃ τὴν ὑπὸ ἐρημνεῖαν πρότασιν ὁ Ἄπ. Παῦλος, ἢ Γραφή, οὕτως ἀποτόμως καὶ νὰ μὴ προσθέτῃ τὸ ἀντικείμενον (δοτ. τοῦ ὄργανου) «τῇ κλήσει τῆς δουλείας» ἢ «τῇ δυνατότητι ἐλευθερωθῆναι», τὸ πράττει καὶ δι' ἓνα ἀκόμη λόγον: Διότι θέλει νὰ τονίσῃ ἰδιαίτερώς τὸ ρῆμα «χ ρ ἦ σ α ι». Θὰ ἠδύνατό τις μάλιστα νὰ προσθέσῃ, ὅτι ἀδιαφορεῖ ἂν θὰ θέσῃ ὁ ἀναγνώστης τὸ ἐν ἢ τὸ ἕτερον ἀντικείμενον, ἂν ὁ δοῦλος θὰ προτιμήσῃ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην δυνατότητα, καὶ τὸν ἐνδιαφέρει κυρίως ἡ χ ρ ἦ σ ι ε τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης δυνατότητος. Ἡ χρῆσις, ἢ χρησιμοποίησις τῆς καταστάσεως τῆς δουλείας δι' ἀνωτέρους λόγους καὶ δι' ὑψηλοτέρους σκοπούς, ἢ ἡ χρῆσις, ἢ χρησιμοποίησις τῆς ἐλευθερίας δι' ἀτομικὴν καὶ κοινωνικὴν πρόδον. Ἡ χρησιμοποίησις τῆς δυνατότητος, καὶ ὄχι ἡ χρησιμοποίησις βίας πρὸς ἀνατροπὴν τῆς τάξεως καὶ πρόκλησιν ἀναταραχῶν καὶ βιαιῶν ἀντιδράσεων.

Προτρέπει, λοιπόν, ὁ Ἄπ. Παῦλος τὸν πιστὸν εἴτε τὸ ἐν προτιμήσῃ, εἴτε τὸ ἕτερον, πάντως νὰ κάμῃ χρῆσιν αὐτῶν, ὄχι κατάχρησιν, ὅπερ σημαίνει καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις «νὰ τηρήσῃ τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ», ὅπως λέγει εἰς τὴν αὐτὴν περικοπὴν ὀλίγον προηγουμένως¹, νὰ πολιτευθῆ ἐντὸς τῶν χριστιανικῶν πλαισίων.

---

1. Α' Κορ. 7,19: «Ἡ περιτομή οὐδὲν ἐστίν, καὶ ἡ ἀκροβυστία οὐδὲν ἐστίν, ἀλλὰ τήρησις ἐντολῶν Θεοῦ».